

ЕТИКА ВІЙНИ В ІСЛАМІ

Є. С. Кушнірик

Анотація. Стаття присвячена розкриттю ісламського розуміння війни, що відіграє найбільш помітну роль у формуванні негативного іміджу ісламського світу і створює певний цивілізаційний розрив. Автором проаналізовано розбіжності у трактуванні війни та її виправданості в ісламі в науковій та суспільній площині, а також роз'яснено походження поняття «джихад» та його основні інтерпретації. Виявлено фактори трансформації етики війни в ісламі під впливом традицій та специфічних історичних умов. Методологія дослідження базується на аналітико-синтетичному та порівняльному методах з елементами контент-аналізу.

Ключові слова: іслам, війна, етика війни, джихад, Коран.

Вступ. Перед сучасним міжнародним порядком гостро постає питання ісламського світу та його співіснування із західною моделлю державотворення та суспільного життя. На думку почесного професора економіки Університету Дрейка Ісмаель Хоссейн-заде, ця проблема є результатом втрачених можливостей співпраці: «мусульманський народ був досить сприятливим до економічних і політичних моделей сучасного світу» [1]. Причиною конфронтації стала неспроможність ісламських реформаторських лідерів, яким бракувало чітких планів та програм реконструкції, сформувати міцну політичну еліту, через що владу захопили світські націоналісти. Згодом сформовані програми та стратегії після Другої світової війни – за американською ринковою моделлю, як в Ірані та Йорданії, або за соціалістичною радянською моделлю, як за президентства Насера у Єгипті й Каддафі у Лівії – призвели до тотального розчарування, економічних криз і невиконання обіцянок, що мало наслідком формування «ісламської альтернативи» [2, с. 17–18].

Дискусії щодо питання протистояння залишаються актуальними. Наприклад, на думку британського політолога, спеціаліста з проблем Близького Сходу Фреда Холлідея, антизахідні настрої ісламістів не є проявом «конфлікту цивілізацій», а спричинені колоніалізмом і неоколоніалізмом, які призвели до формування потужних рухів, спрямованих проти гегемонії Заходу [3]. Тоді як є й ті, хто переконані в тому, що саме відмінності у світогляді та цивілізаційних цінностях спричиняють протистояння Заходу та ісламу, наслідуючи цим ідеї американського політолога Самуеля Гантінгтона про «зіткнення цивілізацій» [4]. Погляд останнього щодо ідентифікації ісламського світу як загрози для існування західної цивілізації поділяють, зокрема, багато інших дослідників і політиків (Роберт Спенсер, Серж Трифкович, Даніель Пайпс, Геерт Вілдерс).

У таких проблемах конфронтації та співіснування двох великих впливових культур здається важливим проаналізувати їх зсередини для того, аби зробити коректні висновки. Моральний і духовний зміст культури може відкрити завісу ісламського бачення конфлікту, тому *метою цієї статті* є розкрити сутність етики війни в ісламі, яке відіграє найбільш помітну роль у формуванні негативного іміджу ісламського світу.

Основна частина. У наукових і експертних колах, як і серед широкої громадськості, розбіжності починаються з трактування війни та її виправданості в ісламі. Почати варто з того, що існує два типи воєн – агресивна та оборонна. Агресивна війна передбачає атаку інших із власних або світських мотивів, оборонна війна – це захист від нападу з боку інших [5, с. 3]. Існує думка, що іслам дозволяє агресивні війни. Зокрема, у Корані є багато аятів, де говориться про збройну боротьбу за істинну віру та формується певний образ ворожості світу навколо (наприклад, аяти 15:94, 16:125, 22:39, 2:191, 9:5) [6]. Ці аяти часто цитують терористичні угруповання Аль-Каїда, Талібан та Ісламська Держава. Наприклад, декларація «Всесвітнього ісламського фронту джихаду проти євреїв і хрестоносців», утвореного Бен Ладеном у 1998 р., що пізніше породить «Аль-Каїду», починалася з цитування сури Ат-Тауба (9:5), однак була наведена лише половина цитати про обов'язок вбивства іновірців. Інша половина про можливість покаяння «багатобожників», закат та молитви, через що мусульманину потрібно дозволити йти власним шляхом, взагалі не цитується [7, с. 21]. Так працює маніпуляція та пропаганда.

Іслам насправді дозволяє вести лише оборонну війну [5, с. 3]. Про це прямо сказано у Корані (2:190): «І боріться на шляху Аллага проти тих, хто бореться проти вас. Але не виявляйте ворожості при цьому, бо ж, воістину, Аллаг не любить тих, хто виявляє ворожість!» [6].

Критики ісламу говорять про те, що війна та насадження власної релігії та культури є серцевиною ісламського бачення світу, що проявляється в поняттях, як-от джихад (з араб. «зусилля» або «боротьба за віру»), який призвів до вбивств тисячі невірних, і дават (з араб. «запрошення»), відомий як «проповідь ісламу», що став основою ісламського прозелітизму. Якщо до поняття «дават» виникає менше питань через його початково мирне підґрунтя, то джихад викликає найбільше суперечок. Його називають «священною війною», що є вкрай неправильно. Мусульмани ніколи не сприймали джихад як «священну війну». Навіть більше, поняття «священна війна» не фігурує в ісламі. На думку Саїда Ісмаїлова, одного з мусульманських духовних лідерів України, «священна війна» – це європейський термін, накладений на слово «джихад» [2], з чим погоджуються й західні дослідники [8, с. 118]. У Корані слово «джихад» означає докладання зусиль вірянина, аби покращити життя: своє, суспільства, держави. Це духовні зусилля, щоб зробити світ кращим, що може включати й словесну боротьбу, й добрі дії [9, с. 5]. Іслам виділяє три рівні джихаду:

- 1) найвищий: боротьба з власними пороками, самовдосконалення;
- 2) середній: діяльність, спрямована на викорінення недоліків у суспільстві, проповідь ісламу;
- 3) найнижчий: збройний захист від агресора [10].

Тобто джихад – це боротьба з особистими недоліками (внутрішня) і боротьба з недоліками у суспільстві (зовнішня, яка може набувати форми війни та конфлікту лише у крайніх випадках, коли вичерпано всі миротворчі зусилля і не залишилося жодного мирного способу врегулювання). По суті, українці-мусульмани, які сьогодні воюють у Збройних Силах України, виконують свій обов'язок зазначеного вище третього, найнижчого рівня, – захист від агресора, але в більшості мусульманських країн не розуміють український контекст і сприймають нашу державу крізь призму антизахідної ідеології та російської пропаганди. Україна сприймається як частина Західного світу, що ускладнює комунікацію. С. Ісмаїлов наголошує, що основним наративом у комунікації з представниками мусульманських спільнот за кордоном має бути саме така теза: «...українці захищають своє. Люди захищають своїх дітей, свої родини, своє право жити українцями на своїй землі» [10].

Справедливо стверджувати, що антиісламські настрої в Європі та США, особливо після подій 11 вересня 2001 р., лише посилювалися, а в умовах міграційної кризи середини 2010-х рр. сприяли розвитку популістських і ультраправих рухів. У західній культурі доволі поширеною є думка, що іслам – абсолютно ворожа релігія до західної моделі життя. Звичайно, неможливо заперечувати, що ісламська цивілізація формувалась в умовах духовно-релігійного і політичного протистояння з країнами Заходу, але, це не є причиною розглядати іслам як монолітне й однозначно вороже Заходу явище. Цього самого погляду дотримується президент Асоціації близькосхідних досліджень Джон Л. Еспозіто, який писав про те, що ісламський рух відродження лише поставив під сумнів численні припущення західного лібералізму і теорії розвитку, згідно з якими модернізація означає невблаганну і прогресивну секуляризацію й «озахіднення» суспільства [11].

Навіть більше, окремі дослідники вважають іслам не просто мирною релігією, а й вченням із яскраво вираженим лібертаріанським зерном, яке пояснювало надзвичайну творчість ісламської цивілізації впродовж перших 800 років її існування. Таку думку поділяє Роуз Вайлдер Лейн, про що писала у своїй книзі «Відкриття свободи: боротьба людини проти влади», і Мустафа Акйол, який у книзі 2013 р. «Іслам без крайнощів: Мусульманський аргумент за свободу» пише, що авторитарні звичаї серед мусульман не мають коранічного підґрунтя [12], з чим погоджується і автор цієї статті.

Вважаємо, що агресивне розуміння війни та насадження через неї власного бачення світу й справді походить не з Корану, а скоріше з первісних доволі жорстоких звичаїв, які криються в арабській культурі: вони виникли через сотні років після смерті Мухаммеда на основі тради-

цій, які знайшли своє виправдання у хадисах. Проте варто пам'ятати, що Мухаммед був людиною, а не божеством, тому будувати релігійне бачення світу на основі хадисів – помилково, оскільки це суперечить принципам Корану (18:110) [6].

Так, можна дійти висновку, що початково версія ісламу, зображена Кораном, позбавлена радикальних або терористичних ідей. Проглядається навіть зерно специфічного лібералізму. Серед великого ісламського вчення прихильниками ісламського лібералізму можна назвати мурджітів, які «відклали» судження про стан людини в цьому світі до Судного дня. Такі ідеї виникли після того, як протягом одного покоління після смерті Мухаммеда, мусульмани вбивали один одного. Мурджіти вважали, що це відбулося через тісний зв'язок між релігією та політикою й тому виступали за відокремлення релігії від політики в такий спосіб, щоб уряд був світський, а віра лишалася справою особистого вибору.

На думку дослідника, доктора філософії Мухаммада Ханіффа Хассана, існує не просто зв'язок між релігією та політикою – вони виступають як нероздільний єдиний механізм, що дає розуміння погляду ісламу на міжнародні відносини [6]. Він виділяє дві концепції, на яких будується тісний зв'язок ісламу та політики. Це сприйняття ісламу як способу життя, що керує всіма процесами, та сприйняття кожної людини як божого халіфа, про що йдеться у Корані: «...сказав Господь твої ангелам: “Я поставлю намісника на землі!”» [6]. Ці дві концепції вказують на те, що мусульмани несуть відповідальність за впровадження ісламу в політику або участь у політиці за принципами ісламу [13].

Висновки. Отже, можна сказати, що етика ісламу, зокрема найважливіші питання війни та миру, викривилася з плином часу, деформувалися під впливом традицій та специфічних історичних умов, які диктували поведінку та спосіб життя, заганняючи культури та цивілізації у рамки боротьби за виживання. Можна дійти висновку, що іслам, орієнтований передусім на Коран, має чимало спільного з християнством: обидві релігії ґрунтуються на Божественному повелінні миру і згоди між усіма людьми; вони погоджуються в тому, що завжди потрібно шукати шляхи мирного вирішення конфлікту між державами чи групами в межах держави; застосовувати силу дозволяється лише в крайньому випадку [14, с. 9].

Конфронтація мусульман із Західним світом була зумовлена закріпленням у політиці релігійних засад, коли лише певні невеликі групи мусульман, як-от мурджіти, намагалися протистояти цьому. Так створилася «ісламська альтернатива», слова «війна» та «мир» змінили свої початкові значення, а радикальні трактування хадисів і Корану призвели до розколу та безкрайньої ворожості до всього зовнішнього світу. В умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну дуже важливо постійно вести діалог із мусульманськими країнами і доносити наратив про захист українцями власної держави, яка протистоїть агресії і веде, по суті, екзистенційну війну.

Abstract. The article is devoted to revealing the Islamic understanding of war, which plays the most prominent role in shaping the negative image of the Islamic world and creates a certain civilizational gap. The author analyzes the differences in the interpretation of war and its justification in Islam in the scientific area and social sphere, as well as, explains the origin of the concept of jihad and its main interpretations. The transformation factors of the Islamic ethics of war under the influence of traditions and specific historical conditions are identified. The research methodology is based on analytical-synthetic and comparative methods with elements of content analysis.

Keywords: Islam, war, ethics of war, jihad, Qur'an.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Hossein-Zadeh I. The muslim world and the west: the roots of conflict. *Arab studies quarterly*. 2005. Vol. 27, № 3. P. 1–20. URL: <https://www.jstor.org/stable/41858506?seq=17>
2. Ісмагілов С. В. Війна і мир в ісламі. *Відкритий православний університет*. 2022. URL: <https://oou.org.ua/2022/02/08/vijna-i-myr-v-islami/>
3. Halliday F. Islam and the myth of confrontation. religion and politics in the middle east. 2nd ed. London and New York: I. B. Tauris, 2003. 255 p.
4. Huntington S. P. The clash of civilizations and the remaking of world order. New York: Simon & Schuster, 1996. 372 p. URL: <https://archive.org/details/clashofciviliza00hunt/page/n3/>
5. Wan A. L. Peace and war: an Islamic perspective. *International Islamic university Malaysia*. P. 11. URL: https://www.academia.edu/26081496/Peace_and_War_An_Islamic_Perspective

6. Коран. Переклад смислів українською мовою / пер. з араб. М. Якубович. Київ: ДУМУ «УММА», 2017. 608 с.
7. Holbrook D. Using the qur'an to justify terrorist violence: analysing selective application of the qur'an in english-language militant islamist discourse. *Perspectives on terrorism*. 2010. Vol. 4, № 3. P.15–28. URL: <https://www.jstor.org/stable/26298457?seq=7>
8. Peters R. Islam and colonialism: the doctrine of jihad in modern history. *Religion and society*. 1979. Vol. 20, № 9. DOI: 10.1515/9783110824858.
9. Allahdad A. Perception and interpretation problems of contemporary approaches of the concept of jihad. *Talim journal of education in muslim societies and communities*. 2019. 24 p. URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/993140>
10. Саїд Ісмаїлов: «Мусульманам треба постійно пояснювати, що відбувається в Україні». *Ukrainer*. 21.03.2023. URL: <https://www.ukrainer.net/said-ismahilov/>
11. Esposito J. L. The Islamic threat: myth or reality? 3rd ed. New York: Oxford University Press, 2023. 328 p.
12. Akyol M. Islam without extremes: a Muslim case for liberty. New York: W. W. Norton, 2011. 352 p.
13. Hassan M. H. War, peace or neutrality: an overview of islamic polity's basis of inter-state relations. *Journal of Al-Tamaddun*. 2012. Vol. 7, № 1. 20 p. URL: <https://ejournal.um.edu.my/index.php/JAT/article/view/8559>
14. Семчинський К. Порівняльний аналіз концепцій війни і миру в мусульманській та християнській традиціях. *Українське релігієзнавство*. 2003. Т. 27–28, № 16. С. 32–40. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/20444>

УДК 327.88((470+571):477)

ОСОБЛИВОСТІ РОСІЙСЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ ТА ЇЇ ПРАКТИЧНОГО ВТІЛЕННЯ

В. В. Мартинова

Анотація. У дослідженні проаналізовано концептуальні основи російського підходу до гібридної війни, її теоретичне обґрунтування у військово-політичній думці Росії та особливості практичного втілення цієї концепції в сучасних конфліктах. Розглянуто еволюцію російської доктрини гібридної війни від теоретичних розробок до практичної реалізації. Виявлено ключові компоненти російської гібридної стратегії, зокрема інформаційні операції, кібератаки, використання проксі-сил, економічний тиск, енергетичний шантаж та дипломатичні маніпуляції. На основі аналізу практичних кейсів визначено характерні риси російської моделі гібридної війни та її відмінності від західних концепцій. Особливу увагу приділено співвідношенню конвенційних і неконвенційних методів ведення війни в російській стратегії та їх комплексному застосуванню для досягнення геополітичних цілей.

Ключові слова: гібридна війна, російська військова доктрина, кібербезпека, геополітика, асиметричні конфлікти.

Останні десятиліття характеризуються значними трансформаціями у методах ведення між-державного протистояння та конфліктів. Класичні форми воєнного протистояння поступаються місцем комплексним стратегіям, що поєднують різноманітні інструменти впливу – від економічного тиску до інформаційних маніпуляцій. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження концепції гібридної війни, яка активно розвивається та застосовується Російською Федерацією.

Метою дослідження є з'ясувати особливості змісту російської концепції гібридної війни та її застосування на практиці.

На противагу західному розумінню гібридної війни, сформульованому в роботах Френка Гоффмана та інших теоретиків, російська концепція має свої особливості. У західному підході гібридна війна розглядається передусім як феномен, що поєднує конвенційні та неконвенційні методи ведення бойових дій. Важливий внесок у розвиток російської концепції гібридної війни зробив начальник Генерального штабу ЗС РФ Валерій Герасимов, чия стаття 2013 р. у «Військово-промисловому кур'єрі» часто розглядається як програмний документ. У ній Герасимов окреслив бачення сучасних конфліктів як таких, де «стираються відмінності між станом війни та миру», а «невійськові методи в деяких випадках за ефективністю значно перевершують силу зброї» [1]. Ця концепція, яку згодом назвали «доктриною Герасимова», передбачає широке використання політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів у поєднанні з протестним потенціалом населення та прихованими військовими операціями, хоча багато фахівців дуже скептично ставляться до доробку Герасимова, оскільки вважають,